

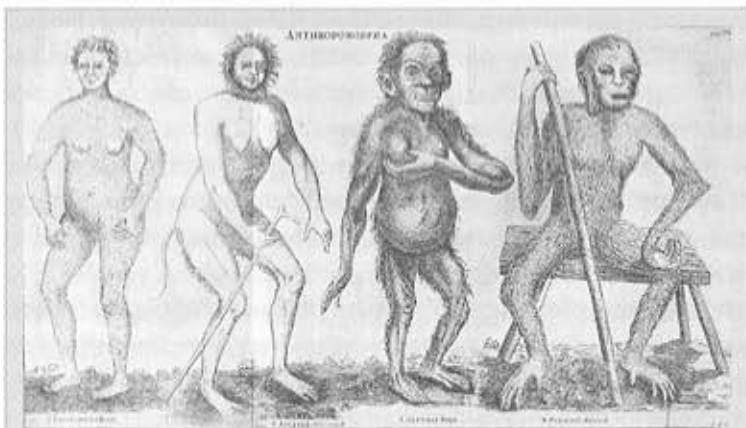
Obzvláště blízký, ale zároveň napjatý je poměr člověka k primátům, kteří jsou od nepaměti vnímáni jako zlovorná lidská karikatura, ukazující všechny naše „necivilizacotvorné“ rysy – krátkozrakou nenechavost a chtivost, svárliivost, zlomyslnost a typické primátí „rozkramaření“ všeho a odběhnutí pryč – přesné odhraničení lidí od primátů bylo dlouho otázkou: blíže v boxu *Primátí a hranice lidství*. Zvířata hrají důležitou roli i v rámci tzv. sociomorfního modelování: každá společnost nahlíží na živou přírodu takovou optikou, aby v ní našla jako konstitutivní stejné principy, které jsou klíčové pro ni samu: proto klasický darwinismus náhle „objevuje“ v přírodě princip konkurence a přežívání silnějších, tak typický pro raný kapitalismus. Společnost tím získává na legitimitě, neboť funguje podle „kosmických“ principů. Klasicky darwinovská sýkorka či syseľ se v podstatě chovají jako viktoriánští podnikatelé (blíže Komárek, 1989, 2004, 2008b). Po Dawkinsově (1976) vystoupení se náhle ukáže, že v přírodě zuří „informační válka“, nikoli nějaké množení a přežívání těl. Celý jev více vynikne na tvorech, kteří jsou nám vzdálenější a zaručeně se během lidské historie nezměnili, třeba na včelách: archaické národy viděly ve včelách nespíš něco jako rod či kmen, který si snáší společně zásoby a brání je (pozoruhodným pozůstatkem tohoto pohledu je německý výraz pro včelstvo – *Bienenwolk*). Teprve se sociální diferenciací lidské společnosti, zhruba v antice, začalo být vnímáno centrální postavení královny, či podle tehdejší mačistické společenské koncepce krále (že se jedná o „matriarchální“ společenství, rozeznal až Swammerdam, 1669). Je velmi příznačné, že Plinius Starší viděl v trubcích otroky včel. Středověk viděl ve včelách obraz idealizovaného státu či klášterního společenství. Krásným dokladem tohoto postoje je dílo dominikána Tomáše z Cantimpré *Bonum universale de apibus*, kde autor vypravuje víceméně smyšlené historicky ze života včel jako mravní naučení svým řádovým bratřím. Teprve industriální společnost mohla dát vznik pohledu na včelstvo jakožto jakýsi kartel zajišťující druhu materiální převahu v konkurenci

o nektar a pyl s jinými, samotářsky žijícími druhy včel. Nověji jsou velmi pozoruhodnými příklady sociomorfních projekcí v biologii třeba práce izraelského zoologa a evolučního biologa Amotze Zahaviho, nar. 1928 (například Zahavi, 1975, 1997). Je autorem tzv. teorie hendikepů, tj. teze, že excesivní tvary těla či opeření zvířecích samců jsou signálem mimořádné vitality jedince, schopného s takovým znevýhodněním přežít, hezkého odrazu vzpomínky na ústrky v prostředí ghatt, v nichž bylo přežít jeho předkům (i Zahaviho oblíbený objekt sledování, timálie šedá – *Turdoidea squamiceps* –, je pozoruhodný kolektivně žijící, živící se, rozmnožující, ba i spící ptáček, čímsi bytostně připomínající zakladatele a obyvatele kibuců).

Čím jsou nám tedy zvířata? V podstatě zrcadlem, v němž vždy hledáme a nalezneme to, co tam z těch či oněch důvodů nalézt chceme a co si podle svého vnitřního vyladění umíme vždy vyložit ve prospěch myšlenkové koncepce, již jsme se z nějaké nezbadatelné příčiny rozhodli věřit.

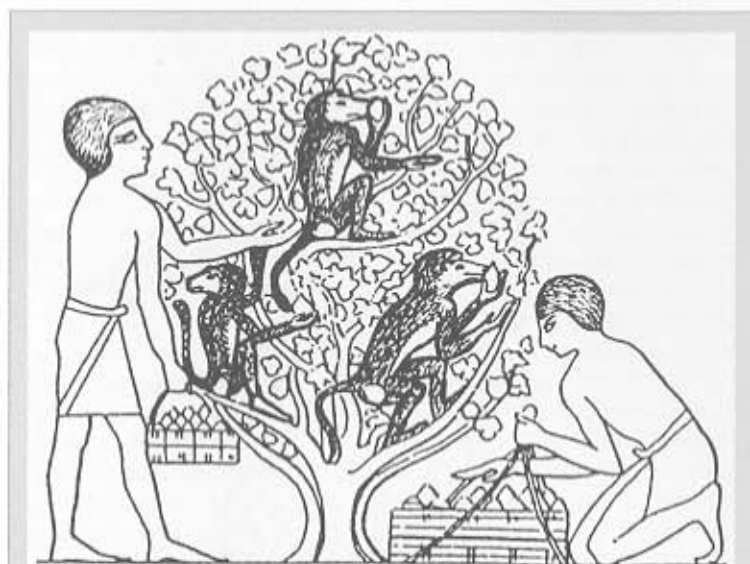
Primátí a hranice lidství

Ohraničení lidského a mimolidského v případě antropoidních opic a pralesních lovecko-sběračských etnik, zejména odlišných vizází a postav (africký Pygmejové, filipínské a indonéské negriti), nebylo v minulosti snadné. Zprávy o obou typech bytostí se od samého počátku beznadějně proplétají a dá se říci, že se zcela nevyjasňují až do samého počátku 19. století. V této souvislosti je zajímavé, jak si pozdní 19. a 20. století vytvořila a hluboce prožívala problematiku bytostí stojící přesně na rozhraní mezi lidským a zvířecím – „sněžného muže“ yettiho (ruský zoolog A. V. Chachlov, jinak střízlivý pracovník muzea v Irkutsku, neváhal tento „druh“ v roce 1911 i vědecky popsat). V této souvislosti je vcelku lhostejné, zda se četné zprávy o tomto fenoménu týkají nějaké reálné existující bytosti (jak známo, ukázalo se, že údajné tělesné pozůstatky náležely buď běžnému člověku našeho typu či nějakému známému zvířeti), nebo ne. Linné (1758) ve svém díle *Systema naturae* kromě člověka moudrého (*Homo sapiens*) uvádí ještě člověka divokého – *Homo ferus*, který nemluví, a cituje zde především v literatuře tradované případy dětí

Lidoopi v podání Ch. E. Hoppia (1760)

odchovaných vlky či jinak vyrostlých izolovaně od lidské společnosti. Dále zmiňuje druh zvaný *Homo nocturnus* (v jiných vydáních též *Homo pygmaeus*), což je v zásadě ozvěna cestovatelských zpráv o orangutanech, jimž ovšem přičítá myšlení a řeč, život v jeskyních a noční aktivitu. Zdá se, že spojování archaických či dávno minulých lidských společenství s jeskyněmi a podzemními prostory je prastará archetypální představa, jen málo závislá na pozdějších jeskynních nálezích paleolitických památek. Termínu „pygmej“ bylo střídavě používáno jak pro lovecké kmeny ekvatoriální Afriky, tak pro antropoidní opice, jak je pěkně zachyceno v Tysonově popisu anatomie šimpanze (Tyson, 1699; Morris – Morrisová, 1968). Celé 17. a 18. století zobrazovalo lidoopy v zásadě s lidskými proporcemi a nezdálo se s nějakým nástrojem, nejčastěji holí či kyjem, v ruce. Tento způsob nazírání na ně se valně nemění ani tehdy, když se pozorováním prvních živých importovaných exemplářů ukáže, že postrádají dva základní lidské atributy, tj. řeč a „rozumnost“, a svým duševním obzorem se zásadně neliší od jiných opic či člověku jinak blízkých zvířat, například mimořádně inteligentního psa. Úspěšný chov importovaných lidoopů alespoň po několik měsíců se zdařil například s orangutany v Nizozemsku (první exemplář byl přivezen v roce 1776 do zvěřince prince Oranžského v Het Loo u Haagu). Tehdy se vlastně definitivně ukázalo, že se jedná o „zvířata“, nikoli snad lidi, a některé exempláře byly i podrobně pitvány (Camper, 1782). Teprve konec 18. století s definitivní platností přinesl tu

Ochočení pavíani pomáhají při sklizni fíků (staroegyptská freska, asi 15. století př. Kr.)

hranici mezi člověkem a lidoopy, jak je chápána i dnes (například Blumenbach, 1798). Ještě krátce předtím se ovšem francouzští encyklopedisté vážně zaobírají myšlenkou budoucího zcivilizování opic a možnosti naučit je řeči, morálce a dobrým způsobům. Počínaje počátkem 19. století se tato misijně-osvětová činnost, rozšířená i o misi technologickou, už plánuje pouze pro „zaostalá“ lidská etnika v dnešním slova smyslu.

Primáti jako skupina byli vždy pro evidentní podobnost s člověkem v morfologii i gestice středem pozornosti. V evropských kontextech byly opice od antiky až po raný novověk chápány jako lidská karikatura, jako zvíře přes svou vysokou manipulativní inteligenci odpudivé a zavrhovatelné, pravý výsměch lidství. V opicích byl tradičně spatřován „animální“ aspekt dřímající i v člověku – chlíplost a smyslnost, lstivost, krutost a zlovůle, pud k ničení, žravost a mlsnost, chtivost nejrůznějších předmětů, pochoutek a cetek, myšlení jen na přítomnou chvíli, bez dlouhé perspektivy, pošetilost, pitvornost a bláznovství. Pomysleme na Enniovo *Simia, quam similibus, turpissima bestia, nobis!* (Jak jen je nám opice, nejhanebnější hovado, podobná!) či Tertullianovo *Diabolus est simia Dei* (Dábel jest opicí Boží). Jakkoliv byly opice v některých periodách evropských dějin

Cynocephalus, člověk s psí hlavou, ohlas pozorování pavíánů (podle Aldrovandího, 1642)

oblíbenými domácími zvířaty a ve všech vděčnou atrakcí kejklířských produkcí a tržišť (to byli ostatně v mnohých periodách příslušníci mimoevropských etnik také), jejich pověsti to nijak nepřidalo. Desmond a Ramona Morrisovi (1968) dokládají tuto symbolickou roli opic pro pudové, zejména sexuální složky lidské psychy na obsáhlém materiálu s mnoha dobovými karikaturami. Až do konce 18. století (například u G. Buffona, ozvy jsou i ve Voltairově románu *Candide*) se předpokládají sexuální kontakty mimoevropských etnik,

hlavně v subsaharské Africe, s opicemi a někdy i jejich pravidelné míšení a „hybridní“ původ těchto národů. Mimoevropské národy si naopak zhusta vysvětlují původ opic, především lidoopů, „poklesnutím“ a „zdivočením“ lidí, přičemž motivem pro jejich odchod do lesů a zapomenutí (namnoze jen úmyslné veřejné neužívání) řeči je buď nějaké provinění, nebo přání, aby nemuseli pracovat (například Malajci zastávali se vši vážností představu, že orangutani umějí mluvit, ale nečiní tak veřejně, neboť by pak museli platit daně – Wallace, 1869). Tento motiv „zdivočení“ spojený s odchodem do lesů či pustin a obrůstáním srstí či mechy se zdá být univerzálně rozšířený a v některých aspektech není cizí ani evropskému myšlení (takto například porostl chlupy v poušti svatý poustevník Onufrij). Lze říci, že Darwinova představa vývoje člověka z nižších primátů představuje obrácení této archetypální představy o „zvrhnutí“ či „degeneraci“ lidí v opice. Darwinova descendenční představa neměla v žádném dřívějším evropském myšlenkovém systému předobraz, naopak šla v tomto směru psychologicky jaksi „proti proudu“, a proto také narazila na odpor natolik rozhořčený, že zdaleka nebyl úměrný reakci na zveřejněnou biologickou hypotézu. Pouhá strukturní analogie a blízké systematické zařazení člověka a primátů předtím skandálem nebyly; tím se stala až představa descendance, zejména jejího směru od primátů k lidem. Zato se pozoruhodně shoduje s archaickými představami o totemických zvířecích předcích: půvabná historka líčí spravedlivé rozhořčení melanéského náčelníka konce 19. století, který tamním misionářům vyčítal, že jemu zakazují ve zvířecí předky věřit, ale sami si ty své potajmu (v nějaké rané darwinistické knize) prohlížejí. Akceptace Darwinových myšlenek pak rychle vedla k podstatnému zlepšení obrazu primátů v očích laické i odborné veřejnosti, kdy se z odporlivých lidských karikatur během krátké doby stali zajímavými a sympatickými předměty pozorování a výzkumu, lidskými „mladšími bratry“.

Etologie aneb Mravosloví

Řecké slovo *éthos*, značící mrav, zvyk, obyčej, obvyklý úzus lidského konání, bylo použito pilným slovo tvůrcem Ernstem Haeckelem k označení biologického oboru, který se zabývá sledováním chování a jednání zvířat ve smyslu německého *Verhaltensforschung*. To je z jedné strany zcela oprávněné, protože sledováním „mravů“